

*До 100-річного ювілею Дослідної станції лікарських рослин
Інституту агроєкології і природокористування НААН*

«Красо моя, трава моя отецька,
Гонець і свідок літ і поколінь»

Андрій Малишко

ШАНОВНІ КОЛЕГИ, ДРУЗІ!*

Використання лікарських рослин є невід'ємною частиною тисячолітньої історії українського народу. Лубенська дослідна плантація лікарських рослин (нині Дослідна станція лікарських рослин Інституту агроєкології і природокористування НААН) розпочала свою роботу навесні 1916 р. Того ж року, 23 березня, були закладені і перші польові досліді. Це була перша як у Російській імперії, так і на території Європи науково-дослідна інституція з питань лікарського рослинництва.

Згідно з постановою Верховної Ради України від 2 лютого 2016 р. за № 971-VIII «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2016 році», для консолідації та розвитку історичної свідомості Українського народу, збереження національної пам'яті, 100-річний ювілей науково-дослідної установи цьогогоріч буде урочисто відзначатися на державному рівні.

Відповідно до офіційних матеріалів Лубенського товариства сільського господарства, підготовлених секретарем Товариства, агрономом П.І. Гавсевичем, у рік Полтавської битви цар Петро I, перебуваючи в межах Полтавської губернії, для потреб війська заснував у Лубнах польовий госпіталь. Похідна аптека збирала для його потреб місцеві польові трави. У 1730 р. у Лубнах було засновано казенну аптеку, а при ній — два аптечних сади (плантації лікарських рослин): один безпосередньо у м. Лубнах, інший — в с. Терни Лубенського повіту, загальною площею 50 десятин. Лубни стали центром, звідки ліки поставляли на потреби війська. На початку XIX ст. у місті була також заснована приватна

аптека Франца Деля, що займалася вирощуванням та торгівлею травами. Чотири покоління роду підприємця Деля здійснювали збут трав у власній аптеці, послугуючись для цих потреб своєю плантацією та лабораторією. У першій половині XIX ст. аптека Деля активно пропагувала у селянському середовищі збирання трав.

Із зародженням крупного торгового капіталу і, як наслідок, припиненням на початку XX ст. торгівельного бізнесу фірми Делів-Белявських вся справа перейшла до кількох лубенських скупників. Збір трав носив «первісно-хижацький» характер, що загрожувало повним винищенням деяких видів рослин.

Поряд із тим наприкінці XIX ст. у Лубенському повіті відносно зросла площа помість і орних земель, ймовірно, внаслідок залучення для цих цілей сінокосів, лісів, пасовищ та земель, малопридатних для землеробства. Внаслідок цього за перше десятиліття XIX ст. у Лубенському повіті загальна площа земель, де можна було збирати трави, скоротилася більш ніж на 20%. На противагу зменшенню обсягів збору дикорослих лікарських трав, збільшилися масштаби вирощування і асортимент культивованих лікарських рослин.

Найбільші партії трав у 1911–1912 рр. із станції «Лубни» відправляли до Риги, Кременчука, Миколаєва, Волочиська, Одеси, Нового порту, Санкт-Петербурга, Москви. Етапним пунктом на шляху трав за кордон було м. Кременчук.

Після аналізу перелічених чинників, економічних розрахунків та з метою забезпечення обґрунтованого заробітку для селян Рада Товариства сільського господарства визнала за необхідне створення

кооперативу зі збуту лікарських трав. Проте ця ідея не здобула належної підтримки, і Товариство значно скоротило обсяги своїх робіт у цій сфері.

Поштовхом для активізації зусиль Товариства стала Перша світова війна, коли через закриття кордонів Росія почала гостро відчувати нестачу ліків. Власна фармацевтична промисловість тоді лише зароджувалася. Зважаючи на історичне значення м. Лубен у справі збору та вирощування лікарських рослин і напрацювання Товариства з вивчення цього питання, Міністерство землеробства надало Товариству субсидію на оплату праці персоналу та закладку маточної плантації.

Так, 14–16 березня та 20–22 травня 1915 р. на міжвідомчих зборах у м. Москві під егідою Департаменту землеробства з питань лікарського рослинництва було піднято питання про створення дослідної установи, де спеціаліста з культури лікарських рослин, агронома П.І. Гавсевича, підтримав професор К.А. Тимірязєв.

На зборах, скликаних 18 квітня 1915 р. Радою Лубенського товариства сільського господарства, за участю представників Полтавського губернського земства і професора Харківського університету А.Є. Зайкевича, з головною доповіддю «До питання організації дослідного вивчення лікарських рослин м. Лубни» виступив спеціаліст з культури лікарських рослин, агроном П.І. Гавсевич, в якій коротко виклав передісторію лікарського промислу та запропонував конкретний план дій щодо його розгортання на науковій основі (Вергунов, 2014).

На клопотання Лубенського товариства сільського господарства, викладеного в загальних положеннях «Собирание и культура лекарственных трав на Лубенщине», де йдеться про те, що: «В виду всего вышеизложенного необходимо просить Губернское Земское Собрание и Департамент Земледелия оказать денежную поддержку Лубенскому обществу Сельского Хозяйства для развития того опытного начинания, которое уже встретило такой живой отклик со стороны именно Департамента Земле-

делия, отпустившего в 1915 году средства на маточную плантацию. Одновременно с этим необходимо возбудить ходатайство перед казенным Лесным Ведомством об отводе Обществу подходящего участка земли, мерою около 25 десятин, из состава прилегающих к городу Лубнам Ольшанской или Мгарской лесных дач для заложения биологических опытов», Міська дума прийняла рішення про виділення землі для Лубенської дослідної плантації лікарських рослин загальною площею 4,75 десятин.

У звіті про роботу Дослідної станції лікарських рослин за 1916 р., складеному завідувачем П.І. Гавсевичем, зауважено, що рішення про надання земельної ділянки Лубенській дослідній станції лікарських рослин прийнято Міською думою 26 листопада 1915 р., тому до робіт приступили лише навесні 1916 р.

Так, 27 грудня 1915 р. загальними зборами Лубенського Товариства сільського господарства були затверджені «Смета на закладку и ведение Лубенской опытной станции и семенной плантации лекарственных растений на 1916 год» та «Список лекарственных растений, которые необходимо подвергнуть изучению на Лубенской опытной плантации».

Поштовхом до активних дій стало професійне зібрання «До питання про культуру і збір лікарських рослин й організації їх використання і збуту», що було скликане 22–28 лютого 1916 р. за «велінням» принца О.П. Ольденбургського й під патронатом Управління Верховного начальника санітарної та евакуаційної частини у Петрограді, та вихід статті «Про невідкладні заходи із забезпечення наших лікувальних установ лікарськими рослинами».

20 березня 1916 р. розпочалися роботи із облаштування плантації, перші посіви лікарських рослин було проведено 23 березня 1916 р. Упродовж літа 1916 р. проводилися такі будівельні роботи: на плантації — із спорудження службових приміщень, на сусідній орендованій садибі Ярошенка — житла для персоналу. При дослідній плантації функціонувала насіннева лабораторія.

Персонал Дослідної станції лікарських рослин налічував у своєму штаті такі посади (1916 р.): завідувача Дослідної станції — старший спеціаліст Департаменту Землеробства П.І. Гавсевич, насінневода — агроном Н.Ф. Наєнко, а також проходили практику: студент-ботанік Ю.М. Конопальський та О.М. Ярмолевич, студент-агроном — Ф.Г. Помаленький.

6 червня 1916 р. на нараді Лубенського Товариства сільського господарства за участю В.Г. Ротмістрова було вирішено розширити складські приміщення і виділити для них окрему ділянку землі, забезпечити їх механічними пристосуваннями і власною сушаркою, а також опаленням усіх приміщень для безперебійної роботи впродовж усього року.

20 червня 1916 р. було розпочато облаштування хіміко-фармацевтичної лабораторії в приміщенні садиби Ярошенка, а вже 1 серпня того року Товариству затверджено кошторис і Пояснювальну записку на складські приміщення від завідувача Дослідної станції П.І. Гавсевича.

1 жовтня 2016 р. для нагляду за роботою обладнання станції прийнято на роботу слюсаря-монтера П.М. Грунова, того ж дня розпочато облаштування перегонки ефірної олії м'яти з урожаю 1916 р., для чого були задіяні два робітники з військовоположених. Підсумки проведеної за рік роботи були викладені в короткому звіті установи.

З огляду на брак виробничих, житлових та інших приміщень, недостатній обсяг і розкиданість земельних площ, Дослідна станція лікарських рослин у 1924 р. розпочала, а в березні 1925 р. закінчила переїзд до колишнього маєтку поміщика І.М. Леонтовича в с. Березоточа (12 км північніше від м. Лубен), де на одному масиві у долині р. Сули розміщувалося 457,52 га земель. До початку перевезення на цих площах розташовувалася станція цукротресту, що була переведена у с. Веселий Поділ (колишній маєток цукрозаводчика Терещенка).

28 травня 1925 р. Раднарком СРСР скликав Наряду з лікарських і технічних рослин і лікарської сировини (м. Москва),

на якій виступив завідувач Лубенської дослідної станції Н.А. Львов з доповіддю: «Культура лекарственных растений на Полтавщине, ее перспективы и современное положение» (Протокол другого засідання). У доповіді йшлося: «Лубенская Опытная станция, работающая на Полтавщине с 1916 года, основными задачами ставит: обслуживание агрономической помощью лекарственную отрасль: вопросы применения удобрений, борьба с вредителями, применение тех или иных приёмов на лекарственных растениях, активное обслуживание населения в единении с агрономической сетью и кооперацией».

З 1934 р. Дослідна станція увійшла до мережі новоствореного Всесоюзного науково-дослідного інституту лікарських і ароматичних рослин (ВІЛАР) як Українська зональна дослідна станція і не припиняла своєї роботи ні під час першої світової та громадянської війни, ні під час окупації країни фашистською Німеччиною.

Незважаючи на численні зміни назв і підпорядкувань установи, станція зберігає традиційний напрям досліджень, продовжує пошукові роботи з виявлення нових лікарських рослин, розробляє лікувальні засоби із рослинної сировини, працює над створенням сортів та розробкою сучасних технологій їх вирощування, є чи не єдиною базовою організацією з питань стандартизації та сертифікації лікарської сировини, їх ініціатором, розробником та активно впроваджує систему GACP в Україні. Впродовж 100 років своєї діяльності колективом Дослідної станції здійснюються комплексні наукові дослідження з ресурсознавства, інтродукції, селекції, насінництва, насіннезнавства, механізації, агрохімії, рослинництва та фітохімії. За час роботи установи було досягнуто значних результатів, серед яких такі напрацювання:

- розроблено рекомендації та технологічні карти з вирощування більш ніж 100 лікарських культур, системи добрив та захисту від шкідників і хвороб для 60 культур;
- проведено інтродукцію понад 150 видів лікарських рослин;

- розроблено режими невиснажливої заготівлі 15 видів лікарських рослин;
- розроблено вихідні умови на 10 машин для лікарського рослинництва;
- завершено 14 фармакопейних статей, розроблено нормативно-аналітичну документацію, технічні умови на сировину і препарати;
- селекціонерами установи виведено 46 сортів, п'ять сортопопуляцій, 34 популяції, три сортозразки; одержано 28 авторських свідоцтв на нові сорти лікарських рослин.

Колекція генофонду установи та гербарій входять до складу національного надбання України. Понад 70% сортів лікарських культур, внесених до Реєстру сортів рослин України, створено селекціонерами установи.

Науковці станції брали активну участь у підготовці фахівців з фармакогнозії, лікарського рослинництва, фітотерапії, проводячи навчання і повномасштабні польові практики для студентів з усіх куточків СРСР — від Риги до Чимкента — та викладаючи у Лубенському Всесоюзному технікумі лікарських і ароматичних рослин.

Станція і нині є базою як для навчального процесу в підготовці висококваліфікованих спеціалістів у галузі фармакогнозії, так і для допомоги господарствам у вирощуванні лікарських культур.

На сьогодні Дослідна станція лікарських рослин Інституту агроекології і природокористування НААН — це єдина в Україні наукова установа, де комплексно досліджуються лікарські рослини, безперечний лідер за кількістю та значущістю наукових розробок у цій галузі, що продовжує розвивати справу і примножувати здобутки багатьох поколінь відданих справі дослідників лікарських рослин.

О.І. Фурдичко,

Директор Інституту агроекології і природокористування НААН, доктор економічних і сільськогосподарських наук, професор, академік НААН

О.В. Устименко,

Директор Дослідної станції лікарських рослин Інституту агроекології і природокористування НААН

(* В огляді використано маловідомі джерела, опубліковані на початку ХХ ст.).